

Stef Jansen, *Čežnja u međuvremenu*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2020, 374 str.

Knjiga pred nama, poetičnog naziva “Čežnja u međuvremenu”, komotno bi mogla da se nazove i “Čekajući normalnu državu”, s obzirom da se autor na skoro 400 stranica najviše bavi potragom za, kako to već u uvodu navodi, izgubljenim normalnim životom, koje možemo proglasiti i vodećim nestalim licem u ratovima 1990-ih u Bosni i Hercegovini.

Stef Jansen je profesor socijalne antropologije na Univerzitetu u Mančesteru i na Univerzitetu u Sarajevu, etnograf čiji su radovi specijalizovani za postjugoslovenski prostor, o kome je već napisao i nekoliko knjiga (*Negotiating Social Relations in Bosnia and Herzegovina: Semiperipheral Entanglements*, Routledge, 2016, u saradnji sa Čarnom Brković i Vanjom Čelebičić; *Struggles for Home: Violence, Hope and the Movement of People*, Berghahn, 2008, u saradnji sa Staffan Löfving; *Antinacionalizam: etnografija otpora u Zagrebu i Beogradu*, XX vek, 2005). Za temu u svojoj najnovijoj knjizi uzeo je kao *case study* jedno sarajevsko naselje, Dobrinju, u okviru koje je kao žitelj proveo dve godine. Kao pravi antropolog, slušao je i skupljao priče iz škola, gradskog prevoza, iz zgrada, i sabirao glavne impresije, strahove i težnje svojih sagovornika.

Da li se proučavanje krupnih istorijskih događaja, poput kriza, ratova i složenih međunarodnih odnosa, može posmatrati samo iz globalne diplomatske perspektive, ili o geopolitici podjednako ubedljivo može progovoriti i lokalni sagovornik, čije razumevanje ne odmiče dalje od njegove avlije? Jansen ubedljivo pokazuje da je moguće govoriti o krupnim problemima i iz “žablje” perspektive. Knjiga pred nama može se posmatrati i kao antropološka studija jedne države, jer je potraga za normalnim životom neodvojiva od potrage za normalnom državom. Postdejtonska BiH u svoj svojoj složenosti i kafkijanskim rešenjima, teško da može biti udaljenija od pojma normalne države, kako to ubedljivo zaključuje Jansen, preko svedočenja svojih sagovornika.

Knjiga je podeljena na tri celine, kojima prethodi uvod pod nazivom “Za antropologiju zajedničkih preokupacija”, u kome Jansen detaljno objašnjava svoje polazne ideje. Pomalo neočekivano, s obzirom da se istraživanje baziralo na populaciji duboko opterećenoj identitetskim problemima, Jansen odbija da nasleđeni identitet uzme kao relevantnu polaznu kategoriju. On uvodi novu referentnu podelu, koja mu se čini važnijom, na *statehood* (državnost BiH) i *statecraft* (države kao aktera), u smislu validiranja podele na ono što se očekuje od države i onoga što država jeste. Relativizuje pitanje suvereniteta i

legitimizacije BiH po identitetskoj liniji, bilo etnonacionalnoj (dominantnoj), bilo po građansko-nadnacionalnoj. Za njega je glavno pitanje kakva je država (kao) akter i šta čini na svakodnevnom nivou za živote svojih građana.

Prvu celinu, koju Jansen naziva "Šta je 'normalan život?', čine tri poglavlja (Normalan život. Za antropologiju čežnje; Dok čekamo autobus. Za antropologiju rastera; Kako usred rata stvarati raster za „normalan život“? Za antropologiju nade u državu).

U prvom poglavlju ("Normalan život. Za antropologiju čežnje"), centralno pitanje za Jansena je definisanje normalnog života. Normalan život u odnosu na šta ili na koga? Problematizuje koncept normalnosti pozivajući se na bogatu naučnu literaturu, za koju mahom konstatuje da je neprimenjiva na slučaju dejtonske Bosne, odnosno njegovog uzorka u vidu stanovnika sarajevskog naselja Dobrinja. Za njih je definicija normalnosti uvek vezana za nešto što je bilo i što će biti, a nikada za ono što je sada. Doba Jugoslavije percipira se kao doba normalnosti, posle čijeg raspada je došao period abnormalnosti, odnosno rata. Takvo stanje traje i dalje, dok se očekivanje za normalnim životom prolongira u neku dalju budućnost. Zanimljivo je Jansenovo zapažanje da se odnos prema nekadašnjoj normalnosti manje vezuje za socijalizam i ideologiju nekadašnje države, a više za normalne svakodnevne prakse življenja koje su ljudima sada nedostupne. Jansen problematizuje i pitanje nade, i odnosa prema njoj. Zaključuje da se stanovnici Dobrinje ne nadaju boljem životu, već čežnu za njim (što ima prizvuk nečeg što je nedostupno), čime čitaocima objašnjava možda na prvi pogled neobičan naziv knjige. Naglašava da se i sam pridružuje toj upornoj i tvrdoglavoj čežnji.

U drugom poglavlju ("Dok čekamo autobus. Za antropologiju rastera"), autor kao ogledni primer za svoju analizu, koristi okretnicu autobuske stanice na Dobrinji. Preko ovog primera, detaljno opisuje složene probleme u javnom saobraćaju Sarajeva, i načine na koji ljudi reaguju na njih. Opet se poziva na mnogobrojne teorijske radove koji su se bavili pitanjem mase okupljene u javnom prostoru oko jednog cilja, za šta za osnovu uzima Sartrov *serie*, ali za razliku od Sartra i posebno Badjua, ne deli optimizam da je takva masa "kritična" i spremna za bilo kakve progresivne istupe iz zamišljenog okvira. Jansenu je nezadovoljna masa na okretnici, koja glasno ispoljava to svoje nezadovoljstvo, svakodnevno, samo još jedan od priloga čežnji za normalnim životom, pre nego aktivni akter neke željene promene. U ovom poglavlju, Jansen uvodi još jedan važan pojam, *raster* (*grid*, *gridding*), odnosno pojam regulatornog okvira za kojim Dobrinjci žude. Koristeći primere sa okretaljke

(lokalni nivo), Jansen razvija teoriju o žudnji za regulatornim okvirom i na ostalim nivoima (državni nivo). Ti ljudi, za razliku od Badjuovih, nemaju protiv čega da se pobune, oni prvo žele kakav-takav sistem i red. Upravo je dezintegracija regulatornih okvira početkom 1990-ih u sećanjima svih ljudi bio centralni događaj s kojim je došao kraj normalnom životu. Stoga se svaka težnja ka novoj normalnosti, povezuje sa uspostavljanjem reda i pravila, sličnih onima koje su postojali ranije. Jansenova analiza ljudi koji čekaju autobus neminovno se ugrađuje u jedno šire čekanje – čekanje na normalan život (državu), što je svojevrsno čekanje u čekanju.

U trećem poglavlju (“Kako usred rata stvarati raster za ‘normalan život’? Za antropologiju nade u državu”), autor ide korak dalje i čisto prostornu dimenziju sada usložnjava uvođenjem vremenske koordinate, analizirajući primere samoorganizovanja kao načina prevazilaženja abnormalnosti života pod opasdom. Kao glavni ogledni primer koristi haustorske škole, odnosno *ad hoc* škole organizovane u uslovima prekinutog školskog i obrazovnog sistema. U razgovorima sa žiteljima Dobrinje, postaje jasno da su upravo te škole davale, do izvesnog stepena, simisao i rutinu životu koji je doživeo oštar diskontinuitet. Iako su se prilagodili okolnostima, nastavili su da ih smatraju abnormalnim. Jansen naširoko piše o suočavanju Dobrinjaca sa temporalnom strukturom svakodnevice i težnjom da se ona učini normalnom temporalnoću. Ta svoja iskustva sa Dobrinje suočava sa teorijskim radovima Grejbera i Skota, koji su bili posvećeni dokazivanju da je svaka državna struktura opresija koja sa sobom vuče immanentan otpor. Jansen se suprotstavlja ovim liberatarijanskim pogledima, i zahteva razvoj metodološkog pristupa u okviru antropologije koji bi omogućio upravo da se prepoznaju težnje ljudi koji žele sistem i državu, koji žele pomenuti raster (grid), nasuprot dihotomnog modela po kome se raster ili nameće ili izbegava. Tokom rata u Bosni, on prepoznaje čežnju za rasterom, koja stoji nasuprot “golom životu”. Slomom Fukoove trijade suverenitet-disciplina-upravljanje, život je bio “ogoljen” a raster je trebalo da mu vrati oduzetu normalnost (ovde prepoznaje formiranje rastera sa različitim nacionalnim predznacima). Jansen, pak, insistira da se težnja ka sistemu odozgo i odozdo ne sme postavljati alternativno i suprotstavljeno, već zastupa stav da je reč o istom procesu. Kao primer mu je poslužio slučaj dobrinjske Gimnazije koja nastaje tokom rata, vansistemska, da bi kasnije bila inkorporirana u državne strukture.

Druga celina se naziva “Dijagnoza dejtonitis”, i sadrži dva poglavlja (Nema ovde sistema. Za antropologiju neuhvatljivog državnog efekta; Tapkamo u

mestu. Za antropologiju prostorne i vremenske bezizlaznosti). U drugom delu knjige, Jansen pokušava da dijagnostikuje *dejtonitis* preko dva simptoma, “nepostojanja sistema” i “tapkanja u mestu”.

U četvrtom poglavlju “Nema ovde sistema. Za antropologiju neuhvatljivog državnog efekta”, svoj fokus usmerava na temu nedostatka sistema, koji većina Dobrinjaca prepoznaje kao gorući. Kao *case study* u ovom slučaju koristi mesnu zajednicu koja pokušava da reši lokalne komunalne probleme. Na sastancima mesne zajednice, na videlo izlazi veličina problema i nezadovoljstva zbog nepostojanja uređenog državnog sistema. Jansen se tu poziva na teorijske radove koji državu vide ne kao strukturu, već kao strukturni efekat u smislu postupaka kroz koje se država materijalizuje. To je upravo način na koji obični ljudi vide i razumevaju državu. Nedostatak “državnog efekta” čini da se oseća kao da država ne postoji. Time se naslanja na prethodno poglavlje i zaključuje da je dominirajući osećaj većine njegovih sagovornika da država nije uspela da ih u dovoljnoj meri obuhvati u svoj raster. Kako se desilo da u jednoj visokobirokratizovanoj državi njeni stanovnici ne vide državu, kad bi na prvi pogled trebalo da bude obrnuto? Tu Jansen vidi važan faktor za takvo stanje, a to je rasutost. Državni efekat nije bio toliko neuhvatljiv, koliko nije bio dovoljno dobro usmeren. Državni birokratski sistem je toliko rasut da ne prepoznaje ljude i njihove potrebe. Na taj način pojačavao se osećaj da su njihovi naponi samoorganizovanja za vreme rata sada bili uzaludni, jer država koja je nastala posle rata nije ih uvažavala u meri u kojoj su se nadali. Kao drugi važan razlog trenutnog stanja, Jansen izdvaja “poremećene vrednosti”, koje su mu akteri često navodili kao objašnjenje trenutnih problema. Te vrednosti bile su poremećene u odnosu na neke ranije, iz doba Jugoslavije, dok su istovremeno klizile, preko paušalnih ocena, ka uverenju da postoji mentalitetski problem u ponašanju ljudi, inherentno suprotstavljenih težnji ka redu i sistemu. Na taj način, Jansen zaokružuje strukturno-moralnu dijagnozu dejtonske BiH.

U petom poglavlju, “Tapkamo u mestu. Za antropologiju prostorne i vremenske bezizlaznosti”, u samom naslovu poglavlja vidljiv je Jansenov fokus na dominirajući osećaj prostorno-vremenske zarobljenosti i bezizlaznosti kod njegovih sagovornika. Te osećaje Jansen artikuliše i temelji na čestom ponavljanju termina preživljavanje ili životarenje, naspram življenja, kod njegovih sagovornika. U tom pokušaju življenja, Dobrinjci posežu za alternativnim mehanizom, *ganjanja*, oličenom u stalnim pokušajima da se postigne kakav-takav cilj blizak predstavi o normalnom životu. U ganjanju

pomaže ako imate štelu (vezu), koja može da olakša savladavanje prepreka. Preovlađujuće uverenje da život posle rata nije ono čemu su se nadali, pojačava osećaj bezizlaza. Nada da će se sve, kad rat prestane, vratiti u normalu, grubo je izneverena, dok kod mnogih Dobrinjaca osećaj završetka rata i početka nečeg novog, nasuprot očekivanju, nije bio dovoljno jasan, a još manje (u mašti očekivano) epohalan. Time je osećaj bezizlaza i zarobljenosti samo bio pojačan. Druga važna komponenta koja doprinosi ovom osećaju je nejasan put BiH u EU. Prolongirano čekanje naslonilo se na osećaj tapkanja u mestu čime se dobilo jedno meta čekanje na promenu, koja se ne događa.

Kao i u ranijim poglavljima, glavni reper za drugačiji svet bila je socijalistička Jugoslavija koja je nudila nadu da će se kretanje ponovo vratiti kao važna komponenta normalnog života. Ovako shvaćeno kretanje, podrazumevalo je mogućnost nekakve promene tokom života, školovanje, zaposlenje, do kretanja kroz materijalne proizvode rada države u kojoj se živelo. Stanje međuvremena je na taj način dobilo na dodatnoj potvrdi. “Dok ‘normalan život’ podrazumeva napredovanje i u prostornom i u vremenskom smislu, oni žive u čekaonici, a da pri tom ne znaju tačno ni šta čekaju ni koliko će čekati.” – kaže Jansen u zaključku ovog poglavlja, čime sumira osećaj beizlaza.

Time se završava druga celina. U šestom pogavlju koje predstavlja završnu celinu-poglavlje i nosi naziv “Kako živeti s dejtonitisom?” (Koegzistencija u međuvremenu. Za kritiku dejtonske nepolitike), Jansen se bavi temom nedovoljno artikulisanog otpora postojećem sistemu, i pored izrazitog nezadovoljstva među (ne samo) njegovim ispitanicima. Za njega je važno razjasniti (lažnu) dihotomiju vlast-otpor i država-društvo i pronaći dublje uzroke problema. Prepoznaje kod svojih sagovornika nepodeljeni prezir prema političkom angažmanu. Pored toga, kao važan problem koji poredi sa “zatvorenikovom dilemom” navodi dejtonski sistem koji i sagovornike koji nisu izrazito nacionalno opredeljeni, usmerava na glasanja za nacionalne stranke jer se produkuje strah da će i oni drugi uvek glasati za “svoje”. Upravo na tu kartu igraju političke elite, svesne da pretnja onim drugim može poslužiti kao kohezivni element, dok ujedno drugi uvek može da posluži kao zgodan krivac zbog čega stanovnici BiH i dalje ne žive u “normalnoj” državi. Kritike upućene grupaciji ljudi koja se samo verbalno buni (“laje”), naspram onih koji aktivno učestvuju (glasanjem), Jansen ne vidi kao relevantnu jer ovi drugi, aktivno učestvuju i u održavanju sistema. Jansen se temeljno bavi i sistemom davanja povlastica koji vidi kao najefikasniji mehanizam kojim je vladajuća kasta ostvarivala hegemonijski projekat (pre nego kroz nacionalizam). Ne

krivi ljude koji koriste ovaj devijantni mehanizam radi pukog opstanka, i dosta ubedljivo slika ograničenost perspektiva koje ti ljudi imaju u pogledu ostvarivanja “normalnog” života. ‘Život pogođen dejtonitisom jeste život u međuvremenu’, zaključuje Jansen.

U epilogu pod nazivom “Lopatama i brojkama ka ‘normalnom životu’” Jansen koristi dva slučaja kojima je prisustvovao, velike snežne padavine u februaru 2012. koje su zatrpale i paralisale grad, i proteste za decu koja nisu mogla da dobiju inostrano lečenje zbog birokratskih prepreka (nemanja JMBG broja). U oba slučaja potvrđuju se teze iznete u poglavljima koja su prethodila, a to je nedostatak države u meri i na način na koji su ljudi navikli (oni koji su imali iskustva života u Jugoslaviji) ili očekivali (oni koji to iskustvo nisu imali). Sam zaključak odnosi se na nepostojanje sistema u “elementarno” meri, što se detaljno elaborira.

Naš je zaključak da je pred nama bila knjiga koja na izuzetno zanimljive načine pristupa ozbiljnom problemu koji se tiče funkcionalnosti BiH i zadovoljstva njenih građana životom u poratnoj i dejtonskoj BiH. Jansen kao dobar poznavalac teme i kao neko ko se ovom problematikom bavi dugi niz godina, pronikao je u “dušu” lokalnog stanovništva, što se najbolje prepoznaje kroz vrstu primera koje je odabrao kako bi dokazao svoje hipoteze. Jansen se pokazuje i kao vrstan polemičar i dosta ubedljivo iznosi svoje teze. Iako se možda nećete složiti sa svim, njegov način razmišljanja, i proces kroz koji donosi zaključke, nateraće vas da preispitate neke opšteprihvaćene ili podrazumevajuće istine o BiH. Posebna vrednost knjige je što se ne odnosi samo na BiH, već se isto tako može čitati sa razumevanjem i u Srbiji i verovatno drugim zemljama regiona, čime njegovi sudovi samo dobijaju na dodatnom kvalitetu.

Prigodan zaključak, izgovoren iz bilo koje postjugoslovenske države, mogla bi biti i konstatacija jedne od Jansenovih ispitanica: “Da je ovo samo država!”

Sanja Radović